

ТЕОРЕТИЗИРАНЕ НА ЗАВРЪЩАНЕТО: ОТ ИКОНОМИЧЕСКА РАЦИОНАЛНОСТ КЪМ ЕМОЦИОНАЛНА РЕФЛЕКСИВНОСТ

Мария Бакалова*

Увод

С термина „*завръщаща се миграция*“ (ЗМ) се обозначава процесът на завръщане на мигрантите в страната на произход. Повечето опити за теоретизиране на завръщащата се миграция изхождат от и/или правят връзки с общата теория за миграцията и теориите за международната миграция (Kunuglu et al, 2016) от гледна точка на разбиранията за произхода и причините за миграцията, ефектите от миграцията и миграционни политики. Традиционно фокусът е върху икономическите фактори, обуславящи миграцията, при което икономическата рационалност се приема за основна рамка за обяснение на мотивацията на завръщащите се. През последните десетилетия, като отражение на активизирането и увеличаването на миграционните потоци в глобален план и активизирането на дискусиите за това какви са и какви трябва да бъдат нормативните механизми за управление на миграцията, започва да се наблюдава парадигмална промяна в теоретизирането на ЗМ и изместване на фокуса от икономическата рационалност към включване и на неикономически по своето естество фактори и отчитане и на емоционалната обусловеност на завръщането.

Целта на настоящото изследване [1] е да проследи развитието на теоретичните разбирания за ЗМ, за да покаже как икономическите обяснения губят ексклузивната си роля и значение за разбиране на завръщането и така теоретизирането на ЗМ отива отвъд чисто икономическата рационалност. За постигането на тази цел в първата част на текста се прави преглед на теоретичните разбирания за ЗМ въз основа на типологията на Жан-Пиер Касарино (Cassarino, 2004) и се предлага типологизация на развитието им. Във втората част са изведени свързаните със завръщането икономически и неикономически фактори от гледна точка на тяхната релевантност за мотивацията на завръщащите се. Мотивацията за завръщане се разглежда в контекста на дихотомията „рационалност-емоционалност“. Открити са онези аспекти на мотивацията за завръщане, които са емоционално, а не

* Мария Бакалова, доктор по политология, доцент, катедра „Международни отношения“, УНСС, email: bakalova@unwe.bg

рационално обусловени и които са обобщени и вплътени в концепцията за *емоционална рефлексивност*. Приведени са и резултати от емпирични изследвания и изследвания на конкретни случаи, които онагледяват значението на неикономическите фактори и на емоционалната рефлексивност за мотивацията за завръщане.

Теоретични разбирания за "Завръщата се миграция" и развитието им във времето

Обстоен преглед на темата „завръщане от миграция“ за първи път е направена от Ръсел Кинг в средата на 80-те години (King, 1986), но опитите за теоретично осмисляне на ЗМ и за изследване на конкретни случаи на завръщане започват още през 60-те години на миналия век, когато трудови мигранти от Средиземноморските държави започват да бъдат наемани в по-богатите държави от Западна Европа като евтина работна ръка. По-голяма част от литературата по тази проблематика е натрупана през последните 30–40 години.

Систематичен и изчерпателен преглед на теоретичните разбирания за ЗМ предлага Касарино (Cassarino, 2004), който прави типология на теоретичните възгледи за ЗМ, обособени в пет парадигми в изследването на ЗМ, за всяка от които се разглежда разбирането за ЗМ и завръщащ се мигрант, както и мотивацията, финансовият и човешкият капитал на завръщащия се.

За *неокласическия икономикс* (НКИ) (*Neoclassical Economics*) миграцията се разглежда като инвестиция в човешки капитал и представлява опит на индивидите да максимизират полезността си посредством преместване на място, където могат да бъдат по-продуктивни. Колкото по-дълго останат мигрантите в приемащата страна и колкото по-добре интегрирани са в нея, толкова е по-трудно и по-малко смисъл има да се завърнат в родината си. Ако обаче не намерят работа и миграцията не доведе до подобряване на живота им, отделни мигранти е по-вероятно да се завърнат. Така в парадигмата на НКИ завръщането се разглежда основно като резултат от структурен (основно от образователно и икономическо естество) интеграционен провал (вж. също de Naas, Fokkema, 2011). То е резултат от неуспял миграционен проект и се приема като аномалия, а завръщащият се като неуспял мигрант. НКИ задава едно тясно икономическо и рационалистско разбиране за завръщащия се и неговата мотивация, а фокусът е стриктно индивидуалистичен и разглеждащ завръщащият се без връзка с по-общия контекст на семейни и общностни връзки.

Като конкретизация, а и надграждане на НКИ се появява моделът „притегляне-отблъскване“ (*Push-Pull Model*), според който основните миграционни потоци протичат от региони с по-малко възможности към региони с по-добри възможности. Подчертава се значението на странични пречки и

персонални фактори. Посочва се, че мигрантите може да се държат и ирационално, а всеки миграционен поток произвежда контра-поток основно поради икономически причини (Lee в Smoliner et al, 2013).

В противовес на индивидуалистичния рационализъм на традиционния НКИ, новата икономика на трудовата миграция (НИТМ) (*New Economics of Labour Migration*) анализира миграционните процеси на равнището на домакинството като въвежда идеята за семейна стратегия и подчертава взаимната зависимост между мигрантите и техните семейства. В тази парадигма миграцията представлява форма на социална осигуровка (вж. Stark, 1991 и Stark, Bloom, 1985, цитирани в Piché, 2013), а завръщането е част от добре подготвен миграционен проект и е логично следствие от „калкулирана стратегия“, дефинирана на равнище домакинството на мигранта и произтичаща от постигането на целите на миграцията. Въпреки че излиза извън строго индивидуалистичния фокус и разглежда завръщането като част от стратегия, формулирана на равнището на семейството, НИТМ остава рационалистка като подход и разглежда мотивацията за завръщането като основно определена от икономически и финансови фактори. И при двата подхода (НКИ и НИТМ) главното ограничение е фокусирането основно върху икономическите фактори в дихотомията индивидуален успех-провал без да се отчита социалните, икономически и политически условия на средата, в които се завръщат мигрантите.

В рязък контраст с тези разбирания, според *структурния подход* (СП) (*Structural Approach*) миграционните процеси и решенията за миграция и завръщане могат да бъдат разбрани само в по-глобален контекст, в който се идентифицират всички елементи, които има вероятност да повлияят миграцията и съответно завръщането - от икономическа среда, през технологии, до социална среда и политически фактори. В този контекст миграцията не е линейно, еднопосочно движение, а кръгов феномен (вкл. като циркулярна миграция), вграден в система от взаимозависими променливи и безспорно обвързан с процесите на глобализация (вж. Petras, 1981 и Simmons, 2002, цитирани в Piché, 2013). Така за СП завръщането не е само и единствено персонален въпрос, касаещ индивидуалната опитност на мигранта, а е преди всичко контекстно обусловено и не може да бъде разбрано и анализирано извън отчитането на социалните и институционалните фактори в страната на произход. Подобно на НИТМ СП акцентира върху значението, което имат донесените обратно в страната на произход финансови и икономически ресурси за решението за завръщане и за реинтеграцията на мигрантите.

Характерно за *транснационализма* (*Transnationalism*) е фокусът върху динамиката и поддържането на регулярни контакти и миграционни връзки между изпращащата и приемащата страна, а миграцията е резултат от взаимодействието на социалните мрежи в тези две места (Schiller et al,

1995). Въпросите за завръщането са поставени в контекста на поддържането на трансгранични етнически и родствени отношения между страната на произход и страната домакин. Завръщането е част от една циркулярна система на социални и икономически отношения и обмен, която улеснява реинтеграцията на мигрантите и чрез която се пренасят знание, информация и форми на принадлежност и участие. Завръщането и последващата го реинтеграция у дома се подготвят от завръщащите се посредством запазване на силни връзки със страната на произход, регулярно изпращане на парични средства на семейството и периодични посещения в страната на произход. За парадигмата на транснационализма ключови по отношение на ЗМ са въпросите за транснационалните идентичности и транснационалната мобилност. Друга характеристика на транснационалните мигранти е, че те поддържат икономически, политически и социални мрежи, които се разпростират в няколко общества, а определящо за членството в тези мрежи е общата страна на произход или споделения произход (Al-Ali, Koser, 2002, цитирани в Cassarino, 2004).

Подобно на транснационализма, *теорията за социалните мрежи* (ТСМ) разглежда завръщането като първа стъпка в завършването на миграционния проект, а завръщащите се – като носители на материални и нематериални ресурси и приема, че те поддържат силни връзки с предишни места на установяване в други страни. Но тези връзки не зависят задължително от диаспорите, както се твърди при транснационализма. По-скоро според ТСМ връзките изразяват опита от миграцията, който може съществено да подпомогне инициативите на завръщащите се у дома. Социалните структури увеличават достъпността на ресурси и информация като подсиgurяват успеха на начинанията на завръщащите се мигранти. Завръщащите се трябва да бъдат разглеждани като социални актьори, които намират начини да подсигурят завръщането си в родината и участват в динамиката на трансграничните мрежи. Социалните мрежи, в които участват завръщащите се, представляват системи от социални отношения, които имат общностна или асоциативна основа. С други думи ТСМ позволява да се направи връзката между организационната структура на мрежите и смисъла, който актьорите придават на включването и членството си в такива мрежи.

И петте подхода допринасят за по-доброто разбиране на феномена на ЗМ. НКИ и НИТМ се фокусират основно върху икономическите аспекти на завръщането, на индивидуално равнище или на равнище домакинство съответно, докато СП разглежда на макро равнище условията (икономически и не само) в страната на завръщане, а транснационализмът и ТСМ се фокусират върху разширената общност и съответно взаимнообвързаните мрежи от (трансгранични и транснационални) отношения, в които участва мигранта като обяснителна матрица. Така за НКИ обяснението за завръщането е стро-

го рационалистко (рационална калкулация на ползи и разходи) и индивидуалистко (изхожда от икономическата рационалност на мигранта). За НИТМ обяснението е рационалистко, но с имплицитно включване на не-рационални/емоционални елементи на мотивацията и с избягване на стриктно индивидуалисткия фокус. При СП обяснението на ЗМ е структуралистко с фокус върху условията в страната на завръщането като се отчитат икономически и неикономически фактори, т.е. причините и мотивите за завръщане се разглеждат на макро равнище и касаят икономически, политически, социални и други условия в отделни държави или региони.

Именно при транснационализма и ТСМ се откроява най-ясно значението на неикономическите фактори на групово и персонално равнище, при което значение придобиват идеосинкретични особености и лични и семейни мотиви. В тези две парадигми, макар и с различни акценти, при обясненията на ЗМ намира място и емоционално обусловената, а не само рационалната мотивация на завръщащите се. Поради това именно парадигмата на транснационализма и ТСМ позволяват разглеждането на концепцията за емоционална рефлексивност като контрапункт на обясненията на ЗМ от позиции на икономически рационализъм.

Периодизацията на развитието на научната мисъл и изследванията по въпросите на ЗМ онагледява разширяването на обхвата на факторите (от икономически към включването и на социални, политически, персонални) и отчитане на мотивация от не-рационално (т.е. емоционално или културно-идентичностно) естество. Така в теоретизирането на ЗМ условно могат да се обособят три периода (вж. таблица 1), като третият – най-скорошният във времето е този период, в който възгледите и обяснението на ЗМ започват да минават отвъд икономическата рационалност.

Таблица 1. Развитие на изследванията и подходите към "Завръщата се миграция"

	Микро подходи и теории	Макро подходи и теории	Основни въпроси
60-те – 70-те години на 20 век	– индивидуалистични и рационалистични модели на вземане на решение за завръщане; – неокласически икономически теории	– теория на социалното равновесие; – системен подход към миграцията; – иконометричен модел на фактори на „отблъскване-привличане“ (<i>Push/Pull factors</i>) – търсене-предлагане на пазара на труда	– мотивация на завръщащите се; – оценка на успеваемостта на първоначалния миграционен проект; – циркулярна миграция;
80-те години на 20 век	– икономически мотиви за завръщането; – нова икономика на трудовата миграция;	– икономическа макро среда: = на приемащата държава = на изпращащата държава – миграционни политики и въпросите за гражданство, расизъм и идентичност в приемащите страни;	– миграцията и неравномерното развитие на пазарите на труда; – миграцията и жените; – миграцията на бежанци;
От средата на 90-те г. на 20 век – 2000 г. насам	– значение и на неикономически фактори, мотивиращи завръщането; – модел на културната идентичност (<i>Cultural Identity Model</i>) – промени в идентичността на завръщащия се мигрант;	– глобална перспектива; – международни перспективи на завръщането от миграция и доброволното завръщане; – транснационализъм и социални мрежи: комплексна многопосочна повтаряща се транснационална мобилност в мрежа (<i>complex multidirectional repeated transnational network mobility</i>);	– устойчивост на завръщането; – ЗМ и регионално развитие; – миграция и социална трансформация (социални трансфери/<i>social remittances</i>); – реинтеграция в страната на произход;

Източник: разработена от автора по Piché, 2013

Периодизацията отразява обстоятелството, че от началото на новото хилядолетие в научната литература все по-актуална става глобалната перспектива, която свързва международната миграция с глобализацията и задава идеята за световен пазар на труда в една глобализирана и все по-глобализираща се икономика. Същевременно именно в третия период обясненията на ЗМ наред с икономическите фактори започват да отчитат по-сериозно и неикономическите фактори в мотивацията за завръщане, както и ролята на социалните транснационални мрежи. Сред основните въпроси, свързани със ЗМ започват да се разглеждат устойчивостта на завръщането, проблемите на реинтеграцията след завръщането, идентичностните трансформации на завръщащите се и начините, по които те (могат да) променят социалната и икономическата среда в държавите на произход.

Икономически и неикономически фактори

Разглеждането на факторите и мотивацията за завръщане представлява вторият начин, по който може да се търси подкрепа за твърдението, че през последните десетилетия теоретизирането на ЗМ отива отвъд чисто икономическата рационалност, а икономическите обяснения на завръщането все повече се допълват, а в някои случаи и изместват от обяснения, свързани с неикономически фактори и емоционална рефлексивност.

Мотивацията и причините за завръщане са основни теми в изследванията на завръщащата се миграция. Макар че често се използват като синоними, мотивите и причините за завръщането могат да бъдат разграничени по отношение на степента на субективизация – причините са обективно съществуващи фактори или условия на средата, които могат да се превърнат в мотиви за завръщане доколкото и в степента, в която са интернализирани и субективизирани от мигранта. С други думи, не всички реално съществуващи причини се превръщат в мотиви за завръщане.

Факторите, които определят решението за завръщане, са свързани с условията и промяната им в изпращащата и приемащата страни и по-общия институционален, нормативен, политически и икономически контекст в регионален, международен и глобален план. В много изследвания при извеждането на факторите, свързани със завръщането, фокусът е стриктно върху (възприятията за) промяна на съотношението или баланса между изпращащата и приемащата страна в дадена област или по даден критерий. Така се променят посоката на векторите на привличане и отблъскване (*pull-push*) и възприятията за промяна се превръщат във фактори, мотивиращи завръщането. Изхождайки от това класическо обяснение за миграцията, основаващо се на фактори на привличане и отблъскване между страната на произход

и приемащата страна, Ръсел Кинг (King, 1986; King, 2000) посочва четири групи фактори, свързани със завръщането:

а/ икономически фактори: традиционно присъстващи класически *push/pull* фактори с обратен на първоначалния тласък за емигриране знак. Отблъскването от приемащата страна може да бъде свързано с рецесия, стагнация на пазара на труда и безработица, трайно влошаване на икономическите условия; негативни тенденции в трудовата политика по отношение на имигрантите и незащитен статут на пазара на труда и други, докато привличането към страната на произход – с икономически разцвет, подобряване на пазара на труда там, по-високата покупателна способност в страната на произход заради разликите в жизнения стандарт. Икономическите мотиви за завръщане са рационални по своя характер и могат да са свързани с фактори и на трите равнища – макро средата, мезо равнище (група, общност) и микро или индивидуално равнище.

б/ социални фактори: свързани с междугрупови отношения и социални дистанции, интеграционни възможности и статусен потенциал. Така например отблъскването от приемащата страна може да е свързано с негативна социална дискриминация, расизъм и други негативни отношения, които водят до трудности при интеграцията на емигрантите в страната-домакин. Привличането към страната на произход може да е свързано с възможност за постигането на по-висок обществен статус в страната на произход (например на основата на придобито по време на миграцията образование или квалификация, а оттук и потенциал за по-висока продуктивност в родината, вж. Dustmann, Weiss, 2007), промяна на социалните условия и цялостния обществен макроклимат. Социалните фактори са основно на мезоравнище и с тях могат да са свързани както рационални, така и емоционален тип мотиви.

в/ политически фактори: отблъскването от приемащата страна може да е свързано с насилствено или принудително експулсиране или с ограничаващи правата и възможностите промени в миграционните политики, отнасящи се до смяна на работа, събиране на семейства, получаване на гражданство и др., включително под формата на целенасочени политики, подпомагащи завръщането (напр. помощ за определени данъци и такси, социални помощи и грантове за реинтеграция в изпращащата страна, вж. Black et al, 2004). Политически фактори на привличане обратно към родината може да са свързани с промяна на условията в изпращащата страна, напр. деескалиране на етнически конфликт или гражданска война (Black et al, 2004) или смяна на режима на управлението (Kutlay, 2017; Içduygu, Sert, 2015). Политически фактори са на макро и мезо равнище, а мотивите, свързани с тях са основно рационални, макар че не е изключено да има и емоционални по характер мотиви.

г/ семеенни фактори: свързани са с жизнения цикъл и връзката с дома и семейството и се основават на родствени и социални връзки. Факторите, свързани с жизнения цикъл и връзката с дома и семейството, са на мезо и индивидуално равнище и произтичащата от тях мотивация може да е с емоционален характер, но да има и рационални елементи. Мотивите, свързани със семейните фактори, могат да бъдат: носталгия по дома, завръщане след пенсиониране, за да прекарат остатъка от живота си в родината; грижи за по-възрастни или болни родители/роднини; намиране на партньор; за да получат децата образование на родния си език и други.

В светлината на тази класификация трябва да се отбележи, че много от изследванията през последните години задават икономическа перспектива и по този начин затвърждават икономическите обяснения на завръщането. Извежда се пряка връзка между икономическата интеграция на мигрантите и социално-икономическите бариери, пред които са изправени, и желанието им да се завърнат в родината си (Gialis, 2012). Завръщането може да бъде мотивирано от по-високи предпочитания за потребление в родната страна на мигранта или по-голяма покупателна способност там, или поради натрупване на човешки капитал в приемащата страна посредством учене чрез правене, което води до повишаване на продуктивността у дома (Dustmann, Weiss, 2007). Също така се посочва и позитивния ефект на транснационалните и икономически връзки върху намеренията за завръщане (de Haas, Fokkema, 2011).

Според други изследвания обаче семейството и факторите, свързани с жизнения цикъл, са по-важни за завръщания се, отколкото за първоначалната емиграция (Black et al, 2004; Nonchev, Hristova, 2018). Фактори като брак, отглеждане на деца и отговорности към възрастни родители могат силно да мотивират мигрантите да се завърнат в родината си, а резултатите от изследвания на конкретни казуси показват, че в много случаи свързани със семейството причини, и особено желанието за събиране на семейството, са най-важни, следвани от свързаните с работата и желанието за стартиране на собствен бизнес (de Haas, Fokkema, 2011; Piotrowski, Tong, 2010).

Рационална vs. емоционална мотивация

Освен от гледна точка на естеството на факторите – икономически или не-икономически – мотивацията на завръщащите се може да бъде разгледана и в дихотомията „рационалност-емоционалност“, където рационалността е свързана с когнитивни и рационалистски разбирания за реакциите и действията на хората (рационално целеполагане, калкулиране на ползи и максимизиране на възможности за постигане на цели), докато емоционалността се фокусира върху значението на емоциите и преживяванията за действията

и взаимоотношенията на хората. При тези алтернативни на икономическата рационалност възгледи се изхожда от разбирането, че в комплексността на съвременния социален и личен живот, на хората често им се налага да разчитат на емоциите си, за да насочват своите разсъждения, действия и взаимоотношения (Holmes, 2010, цитирана в Holmes, Burrows, 2012). Не-икономическите мотиви за завръщане (като чувство за ангажимент и задължение към семейство и роднини, чувство за „загуба на корените“ и на идентичността, за непринадлежност към мястото и групата, където си) биват разглеждат в термините на концепцията за *емоционална рефлексивност*. Емоционалната рефлексивност представлява вътрешноприсъщ когнитивен процес на интерпретиране и действие въз основа на собствените чувства и чувствата на другите, който процес е централен за начина на живот. Това е такъв тип рефлексивност, при която отношенията с другите са от първостепенна важност (Holmes, Burrows, 2012).

Показателно е, че някои изследвания на завръщащи се мигранти посочват първостепенната важност именно на емоционалните въпроси, а не на структурните фактори. Холмс и Бъроуз (Holmes, Burrows, 2012) извеждат значението на чувството за принадлежност и съответно за непринадлежане, чувството, че си си у дома и съответно липсата на дома, както и разочарованието и нереализираните мечти. Така някои изследователи на ЗМ подчертават значението на социалните връзки и тяхното влияние върху моделите на движение и установяване. В изследване на мотивацията на завръщащи се в България български граждани, които са живели поне пет години в държава от ЕС (по времето на ЕС-15), Малеев стига до извода, че причините за завръщане могат да бъдат от прагматични до идеологически, като сред първостепенните по важност фактори са социално-психологическите – носталгия, неудовлетвореност от взаимовръзката с приемното общество, чувството за национална принадлежност (Maleev, цитиран в Иванова, 2015). Според проведеното през 2007 г. от Агенцията за социално-икономически анализи изследване „Семейни модели и миграция“ главните причини за завръщане в България през периода 2002-2006 г. са свързани с привързаността към семейството и близките (80% от завърналите се) (Mintchev, Boshnakov, 2007).

Други изследвания на конкретни казуси също стигат до заключението, че емоционалните фактори са по-значими за мотивацията за завръщане в сравнение със „структурни“ въпроси като работни места, жилищно устройство и общи икономически условия. Например редица изследвания на британската завръщаща се миграция (цитирани в Holmes, Burrows, 2012) посочват, че британските имигранти често страдат за дома (*homesick*), което се превръща в основен мотив за завръщане. В изследване на албанските имигранти в Гърция, водещите мотиви за завръщане са носталгия по дома (48,1 %) и събиране на семейството (22,2 %) (Gialis, 2012). Резултатите от

проведеното през 2017 г. качествено изследване по проекта „Завръщащи се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“ също разкриват значителната роля на емоционалната рефлексивност и неикономическите фактори за завръщането в България през последното десетилетие (Bakalova, Misheva, 2018).

Все по-често се среща твърдението, че неикономическите фактори като цяло са с по-голямо значение за мотивацията за завръщане от икономическите фактори и факторите на привличане от страната на произход са по-важни от факторите на отблъскване от приемащата страна. В този смисъл могат да се изведат няколко предварителни твърдения, които могат да бъдат формулирани и като хипотези за тестване при изследване на конкретни случаи на завръщане (King, 2000). Едно от тези твърдения онагледява по директен начин и основната теза на настоящия текст. То гласи, че неикономическите фактори могат да имат по принцип по-голямо влияние при решението за завръщане отколкото икономическите фактори, съпоставено с тяхната роля при първоначалното решение за заминаване (в повечето случаи високо мотивирано от икономически перспективи). Данните от проведеното през 2017 г. количествено изследване на завръщащите се в България в рамките на горепосочения научно-изследователски проект потвърждават напълно тази хипотеза по отношение на българския случай (Nonchev, Hristova, 2018).

Заклучение

Прегледът на научната литература и изследванията на ЗМ като цяло разкриват, че мотивацията на завръщащите се мигранти и факторите, които ги стимулират, са комплексни и многообразни, а завръщането се случва поради множество причини, а не само поради една. Завръщащите се се различават съществено по отношение на мотивацията си, като причините за завръщане не само са много разнообразни, но могат и да се припокриват, а мотивацията за завръщане става все по-разнородна и разнопосочна. В повечето изследвания от последните години (и теоретичните, но и тези с тесен емпиричен фокус) се подчертава, че завръщащите се – дори когато става въпрос за завръщане от една приемаща страна обратно към точно определена изпращаща страна в определен времеви отрязък – могат да се различават съществено по отношение на мотивацията за завръщане и моделите на мобилизация на ресурси. Разнообразието от мотивация и причини нараства с включването на нови категории завръщащи се (студенти, бежанци и търсещи убежище) и диверсифициране на вече обособени категории (напр. трудовите мигранти на висококвалифицирани, нискоквалифицирани, завръщащи се предприемачи и прочее). Тази комплексност на емпиричната реалност безспорно се отразява и в опитите за теоретично осмисляне на

миграцията и завръщането, при които все повече се излиза извън класическите стриктно икономически обосновки и отвъд обясненията, фокусирани единствено върху икономическата рационалност на мигрантите.

Бележки:

[1] Статията е разработена въз основа на преглед на литературата по проблемите на завръщащата се миграция, направен в рамките на Научно-изследователския проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“ с ръководител доц. д-р Андрей Нончев, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (договор № ДН 05/6 от 14.12.2016 г.).

Референции:

Иванова, В., (2015), Политики на завръщане: сравнителен анализ на висококвалифицираната миграция в България и Босна и Херцеговина. Дисертационно изследване за присъждане на НС „доктор“. НБУ, София.

(Ivanova, V., 2015, Politiki na zavrashatane: sravnitelnen analiz na visokokvalifitsiranata migracia v Bulgaria i Bosna i Hercegovina. Disertatsionno izsledvane za prisazhdane na NS “doctor”. NBU, Sofia)

Bakalova, M., Misheva, M., (2018), Explanations of Economic Rationality Challenged: Contemporary Return Migration to Bulgaria. In: Economic Studies, Vol. 27, Issue 2, pp. 3-24.

Black, R., Koser, K., Munk, K., (2004), Understanding Voluntary Return. Sussex Centre for Migration Research: Home Office Online Report 50/04. Available at <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110220155644/http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs04/rdsolr5004.pdf>, (accessed: May, 2018).

Cassarino, J. P., (2004), Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited., in: International Journal on Multicultural Societies, UNESCO, 2004, 6 (2), pp. 253-279. Available at <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001385/138592E.pdf#page=60>.<hal-01237439 (accessed: September, 2017).

de Haas, H., Fokkema, T., (2011), The Effects of Integration and Transnational Ties on International Return Migration Intentions, in: Demographic Research. Vol. 25/2011, pp. 755-782. Available at <https://www.demographic-research.org/volumes/vol25/24/25-24.pdf> (accessed: November, 2017).

Dustmann, C., Weiss, Y., (2007), Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK. In: British Journal of Industrial Relations 45:2 June 2007 0007–1080, pp. 236–256.

- Gialis, S., (2012), Integration a Few Kilometres Away from the Motherland: Albanians' Internal Migration, Settlement and Voluntary Return, in Epirus and the Ionian Islands in Greece, in: *Migration Letters*. Vol. 9/Issue 2, pp. 141+.
- Holmes, M., Burrows, R., (2012), Ping-Pong Poms: Emotional Reflexivity in Contemporary Return Migration from Australia to the United Kingdom, in: *Australian Journal of Social Issues*. Vol. 47, Issue 1, pp. 105+ .
- İçduygu, A., Sert, D., (2015), „The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account, in: Hans Vermeulen et al (eds.) *Migration in the Southern Balkans. From Ottoman Territory to Globalized Nation States*. IMISCOE Research Series. Springer Open.
- King, R., (1986), *Return Migration and Regional Economic Problems*. London: Croom Helm
- King, R., (2000), Generalizations from the History of Return Migration, in: Bimal Ghosh (ed.). *Return Migration: Journey of Hope or Despair?*, Geneva: International Organization for Migration, pp. 7-55.
- Kunuroglu, F., van de Vijver, F., Yagmur K., (2016), Return Migration, in: *Online Readings in Psychology and Culture*, 8(2). Available at: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1143> (accessed: May, 2017).
- Kutlay, M., (2017), The Turks of Bulgaria: An Outlier Case of Forced Migration and Voluntary Return, in: *International Migration*. Issue 55(5), pp. 162-179
- Nonchev, A., Hristova M., (2018), Segmentation of Returning Migrants, in: *Economic Studies*, Vol. 27, Issue 2, pp. 3-24.
- Piché, V., (2013), Contemporary Migration Theories as Reflected in Their Founding Texts, in: *Population*. Vol. 68, issue 1, pp. 141-165.
- Piotrowski, M., Tong, Y., (2010), Economic and Non-Economic Determinants of Return Migration: Evidence from Rural Thailand, in: *Population*. Vol. 65/Issue: 2 (April 1, 2010), pp. 333-350.
- Schiller, N. G., Basch, L., Blanc, C. S., (1995), From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration, in: *Anthropological Quarterly*, Vol. 68, Issue 1 (1995), pp.48-63.
- Smoliner, S., Förschner, M., Hochgerner, J., Nová, J., (2013), Comparative Report on Re-Migration Trends in Central and Eastern Europe, in: Lang, Thilo (ed.) *Return Migration in Central Europe: Current Trends and an Analysis of Policies Supporting Returning Migrants*. Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde, pp. 11-57.
- Mintchev, V., Boshnakov, V. (2007), Part II. Migration, in: Mihailov et al., *Family patterns and migration, National representative survey*. UNFPA, 2007.

ТЕОРЕТИЗИРАНЕ НА ЗАВРЪЩАНЕТО: ОТ ИКОНОМИЧЕСКА РАЦИОНАЛНОСТ КЪМ ЕМОЦИОНАЛНА РЕФЛЕКСИВНОСТ

Резюме

Изследването проследява развитието на теоретичните разбирания за ЗМ в предложена периодизация. Разкрита е нарастващата актуалност на нови парадигми, при които икономическите аспекти на завръщането се съчетават със социокултурни и психологически. Изведени са икономически и неикономически фактори, отразяващи се на мотивацията на завръщащите се с фокус върху нерационалистките мотиви, въплътени в концепцията за емоционална рефлексивност. Изводът е, че теоретичното осмисляне на завръщането все повече излиза извън класическите стриктно икономически обосновки и тесните обяснения за икономическата рационалност на завръщащите се.

Ключови думи: завръщаща се миграция, икономически обяснения, емоционална рефлексивност

JEL: A14, F22, J61

THEORISING THE RETURN: FROM ECONOMIC RATIONALITY TO EMOTIONAL REFLEXIVITY

Maria Bakalova*

Abstract

The research traces the development of theoretical knowledge about the RM within the proposed periodisation. It reveals the increased relevance of new paradigms, in which economic aspects of return are combined with socio-cultural and psychological ones. Economic and non-economic factors bearing on the returnees' motivation are explicated with a focus on the on emotional reflexivity and non-rationalist motives. It is concluded that the theoretical understanding of return migration increasingly transcends the classic strictly economic accounts with their explanations focused solely on returnees' economic rationality.

Key words: return migration, economic explanations, emotional reflexivity

JEL: A14, F22, J61

* Maria Bakalova, PhD, Assoc. Prof., Department of International Relations, University of National and World Economy, email: bakalova@unwe.bg